

Bibliometric Analysis and Presentation of the Knowledge Map of the Global Value Chain

Hossein Norouzi*

Associate Professor, Department of Business Management, Faculty of Management, Kharazmi University, Tehran, Iran.
norouzi@khu.ac.ir

Hamed Khomehchi

Ph.D. in Management, Department of Management, Kharazmi University, Tehran, Iran
h.khomehchi@gmail.com

Maryam Ataei

Ph.D student in Futures studies, Faculty of Management and Economic, Islamic Azad University. Science and Research Branch. ardvisuranahita.61@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:

Research Full Paper

Article history:

Received: 2025-03 -12

Revised: 2025-04-24

Accepted: 2025-04-25

Keywords:

Bibliometric analysis;
Global value chain;
International trade.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: Currently, the structure of global trade is intertwined in a way that was unprecedented before. The geographical dispersion of production, from the generation of ideas to the time it reaches the consumer, has created a mechanism that allows each country or region to play a role in it according to its relative advantages. According to the 2020 report of the World Trade Organization, today more than half of the world's trade is done within the framework of global value chains, and when the participation of countries in global value chains increases, the per capita income of the people of that country increases. The global value chain, which during the last 25 years has been one of the factors influencing economic and commercial activities around the world and a huge achievement of globalization, includes economic promotion and a dynamic and continuous process to create more value and division of labor. The world pays attention to the relative advantage of each country. This research was conducted with the aim of citation analysis of the achievement of scientific theoretical foundations of articles published in the period from 2000 to 2024 and overview of articles in the period from 2019 to 2024 in the Scopus database on the topic of the global value chain.

Methodology: The present research was conducted using the citation analysis method and the number of 1985 articles that mentioned global value chain in the title, abstract and keyword of the articles were selected from the Scopus database. Also, the number of 20 articles with the term global value chain only in their titles were selected for overview. In this research, the data was extracted from the Scopus database for citation analysis. Database selection is the main and most important part of bibliometric analysis. Currently, the databases that are mostly used by researchers are Web of Science, Scopus, and Google Scholar, which differ from each other in terms of the volume and quality of data and performance. Compared to Web of Science and Google Scholar, the Scopus database has 19,000 sources and includes

* Corresponding author.

E-mail: norouzi@khu.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0002-0340-329X>

authoritative journals from 4,000 publishers worldwide, which is considered the largest database in terms of abstracts and citations in the world. Therefore, the current research chooses the Scopus database, which has better quality and more data, as a data source.

Findings: The results of citation analysis show the increasing trend of studies in the field of global value chain. The countries of America, England, China, Italy, and India have produced the most scientific content in this field, and countries such as Pakistan, Bangladesh, and Egypt have emerged among research countries in recent years. The results of the overview emphasize the change of research directions along with the growing path of global value chains. Also, the concepts gathered in reviewing the articles of the last 5 years in a systematic way can be placed in three major categories: the facilitating role of the government, the fourth industrial revolution, and the company level strategy.

Conclusion: The growing frequency of keywords such as circular economy, fourth industrial revolution and technology represent the future directions of research in the field of global value chain, which can be a basis for future studies. Despite the importance of research in the field of the global value chain in the world, only a handful of studies have been conducted in our country. This research has tried to familiarize researchers and students with this category and the need to examine its various dimensions by introducing authors, sources, authentic articles and up-to-date topics in this field. The position of Iran with the number of 5 articles in the field of the global value chain and the citation rate of 616 among the selected countries indicates that the researchers of our country can produce more scientific productions by studying the capacities and advantages in the framework of the global value chain. Therefore, this research has tried to comprehensively review the global value chain mentioning the data cleaning process.

Cite this article as:

Norouzi, H., Khamsehchi, H. & Ataei, M. (2024). Bibliometric analysis and presentation of the knowledge map of the global value chain. *Journal of Strategic Value Chain Management*, 1(3), 71-96.

DOI: [https://doi.org/ 10.22075/svcm.2025.37135.1026](https://doi.org/10.22075/svcm.2025.37135.1026)

© 2024 The Author(s). Journal of Strategic Value Chain Management Published by **Semnan University Press**.

This is an open access article under the CC-BY-4.0 license. (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

تحلیل کتاب‌سنجی و ارائه نقشه دانشی زنجیره ارزش جهانی

حسین نوروزی*

دانشیار گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

norouzi@khu.ac.ir

حامد خامه‌چی

دکتری مدیریت رفتاری، دانشکده مدیریت، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

h.khamehchi@gmail.com

مریم عطایی

دانشجوی دکتری آینده پژوهی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

ardvisuranahita.61@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی-پژوهشی	هدف: کشورها در دنیای امروز نیازمند تعامل تجاری با یکدیگر هستند تا از این رهگذر به اهداف توسعه‌ای خود دست یافته و در نهایت سطح رفاه جوامع افزایش یابد. حضور و ارتقا در زنجیره ارزش جهانی یکی از راهکارهای قوی برای هم‌کنشی کشورها با یکدیگر است تا با بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی خود و جریان یافتن دانش فنی، بتوانند حضور پر رنگ‌تر و تأثیرگذارتری در عرصه تجارت جهانی داشته باشند. این پژوهش با هدف ارائه نقشه دانشی زنجیره ارزش جهانی انجام شده است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۵	روش‌شناسی: روند مطالعات زنجیره ارزش جهانی در حوزه تجارت بین‌الملل با روش تحلیل کتاب‌سنجی از طریق نرم‌افزار VosViewer در پایگاه داده اسکوپوس در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ انجام شده است.
واژه‌های کلیدی: زنجیره ارزش جهانی؛ تجارت بین‌المللی؛ تحلیل کتاب‌سنجی.	یافته‌ها: نتایج بخش کتاب‌سنجی در پژوهش حاضر نشان داد که کشورهای آمریکا، انگلستان، چین، ایتالیا و هند دارای بیشترین تولید محتوای علمی در این زمینه بوده‌اند و کشورهایی همچون پاکستان، بنگلادش و مصر نیز در سال‌های اخیر در میان کشورهای پژوهنده ظهور یافته‌اند.
	نتیجه‌گیری: براساس نتایج، مفاهیم احصا شده از مطالعات بازه زمانی منتخب، در سه دسته کلان نقش تسهیل‌گرانه دولت، انقلاب صنعتی چهارم و استراتژی سطح بنگاه به عنوان محور بررسی‌ها و به لحاظ ماهیت زیرساختی طبقه‌بندی شدند. همچنین، بسامد رو به رشد کلیدواژه‌هایی همچون

اقتصاد چرخشی، انقلاب صنعتی چهارم و فناوری نمایانگر جهت‌های آتی پژوهش در زمینه زنجیره ارزش جهانی به شمار می‌روند که می‌توانند مبنایی برای مطالعات آتی بوده و افزون بر این فرصت‌های درخشانی، از منظر حاکمیتی، در زنجیره ارزش جهانی و منطقه‌ای فرا روی کشورها قرار می‌دهد.

استناد: نوروزی، حسین، خامه‌چی، حامد و عطایی، مریم. (۱۴۰۳). تحلیل کتاب‌سنجی و ارائه نقشه دانشی زنجیره ارزش جهانی. *مجله مدیریت زنجیره ارزش راهبردی*، ۱(۳)، ۷۱-۹۶.

DOI: <https://doi.org/10.22075/svcm.2025.37135.1026>

ناشر: دانشگاه سمنان

۱. مقدمه و بیان مساله

کشورها در دنیای امروز نیازمند تعامل تجاری با یکدیگر هستند تا از این رهگذر به اهداف توسعه‌ای خود دست یافته و در نهایت سطح رفاه جوامع افزایش یابد. حضور و ارتقا در زنجیره ارزش جهانی یکی از راهکارهای قوی برای هم‌کنشی کشورها با یکدیگر است تا با بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی خود و جریان یافتن دانش، بتوانند حضور پررنگ‌تر و تأثیرگذارتری در عرصه تجارت دنیا داشته باشند. بر اساس گزارش سازمان تجارت جهانی سهم تجارت کالاهای واسطه‌ای از کل تجارت کالایی، در سال ۲۰۱۳، به طور متوسط بین ۵۰ تا ۶۰ درصد بوده و این در محتوای وارداتی محصولات صادراتی هم تجلی یافته که از حدود ۲۰ درصد در دهه ۱۹۷۰ به حدود ۴۰ درصد در سال ۲۰۱۳ و همچنین به ۴۷ درصد در سال ۲۰۱۹ افزایش یافته است. این گزارش بیانگر آن است که هرگاه مشارکت کشوری در زنجیره ارزش جهانی یک درصد افزایش یابد، درآمد سرانه مردم آن کشور نیز یک درصد افزایش خواهد یافت (گزارش سازمان تجارت جهانی^۱، ۲۰۲۰).

ادغام و مشارکت در زنجیره ارزش جهانی عامل مهمی برای افزایش پیچیدگی و بهره‌وری بنگاه‌ها، با تأکید بر نیاز به سیاست‌هایی برای افزایش تسهیل تجارت، بهبود فرآیندهای گمرک و لجستیک، توسعه زیرساخت‌ها و جذاب‌تر کردن محیط کسب‌وکار است، همچنانکه ساختار حاکمیتی که بنگاه تولیدی تحت آن فعالیت می‌کند ارتباط مهمی با ارتقا و بهره‌بردن از فرصت‌ها دارد. در زنجیره ارزش جهانی تمرکز از تحلیل بنگاه محور به تحلیل پیوندهای میان بنگاه‌ها در سراسر دنیا تغییر می‌یابد که نشان دهنده جریان پویای تجارت و حرکت فناوری و دانش در مرزهای بین‌المللی است و در این راستا، ارتقای محصول و فرآیند به عنوان دو محور ارتقا در زنجیره ارزش جهانی محرک‌های مهمی برای رشد اقتصادی و ایجاد اشتغال تلقی می‌شوند (بانگا^۲، ۲۰۱۸).

بر اساس گزارش ۲۰۲۰ سازمان جهانی تجارت، امروزه بیش از نیمی از تجارت دنیا در چارچوب زنجیره‌های ارزش جهانی انجام می‌شود و هر میزان مشارکت کشورها در زنجیره‌های ارزش جهانی افزایش یابد به همان میزان بر درآمد سرانه مردم آن کشور می‌افزاید. زنجیره ارزش جهانی که طی ۲۵ سال اخیر به عنوان یکی از عوامل اثرگذار بر فعالیت‌های اقتصادی و تجاری در سراسر دنیا و دستاورد عظیم جهانی‌سازی است، در برگیرنده ارتقای اقتصادی و فرآیندی پویا و مستمر برای ایجاد ارزش بیشتر است و به تقسیم کار جهانی با توجه به مزیت نسبی هر کشور می‌پردازد. کشورها و شرکت‌های مشارکت‌کننده در زنجیره ارزش جهانی با کاهش هزینه‌های تولید به واسطه پیشرفت و توسعه حمل و نقل و ارتباطات، به یکپارچه‌سازی و استفاده صحیح از منابع و شناخت و بهره‌گیری از مزیت‌های رقابتی خود پرداخته و از این رهگذر در راستای ارتقا در زنجیره دستیابی به توسعه پایدار، خود را در صحنه رقابت حفظ می‌کنند. این موضوع محور بسیاری از مطالعات و پژوهش‌ها بوده و با توجه به اینکه هر پژوهش در این زمینه منحصر به شرایط کشور یا بنگاه مورد مطالعه است، لذا با در نظر گرفتن روندهای مطالعاتی و پیدایی موضوعات میان‌رشته‌ای در این حوزه، می‌توان دریافت که حرکت زنجیره ارزش جهانی به کدام سمت و سواست. این پژوهش با استفاده از روش تجزیه و تحلیل کتاب‌سنجی به تدوین نقشه دانشی پرداخته و مطالعات حوزه زنجیره ارزش جهانی را تجزیه و تحلیل کرده است.

^۱. WTO report

^۲. Banga

پرسش‌های پژوهش

زنجیره ارزش جهانی شامل دانش میان رشته‌ای گسترده و پیچیده بوده و هنوز در زمینه تحقیقات بین‌رشته‌ای در حال گسترش است. نظریه‌ها و روش‌های جدیدی نیز در حال شکل‌گیری است و تقسیم‌بندی‌های مطالعاتی آن به وضوح پیچیده‌تر شده است. از سوی دیگر با توجه به اینکه تاکنون در کشورمان نقشه دانشی مدونی در خصوص دستیابی به خلاهای پژوهشی و روندهای آتی مطالعات زنجیره ارزش جهانی تهیه نشده است؛ لذا سوالات پژوهش حاضر به شرح ذیل می‌باشند:

۱. روند پژوهش‌ها در خصوص زنجیره ارزش جهانی در بازه زمانی ۲۰۲۳-۲۰۰۰ چگونه است؟
۲. پر استنادترین تألیفات در مورد زنجیره ارزش جهانی کدامند؟
۳. کدام مجلات در حوزه زنجیره ارزش جهانی پر استناد هستند؟
۴. هم‌استنادی نویسنده‌گان در موضوع زنجیره ارزش جهانی چگونه است؟
۵. توزیع سهم کشورهای مختلف در هم‌تألفی پژوهش‌های زنجیره ارزش جهانی چگونه است؟
۶. شبکه هم‌رخدادی و پرکاربردترین کلمات کلیدی حوزه زنجیره ارزش جهانی چگونه است؟
۷. ایران چه جایگاهی در پژوهش‌های حوزه زنجیره ارزش جهانی دارد؟
۸. شکاف مطالعاتی در حوزه زنجیره ارزش جهانی چیست؟

چارچوب نظری

همواژه "زنجیره‌های ارزش" که امروزه بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد، ریشه در کارهای پیشگامانه مایکل پورتر در اواسط دهه ۱۹۸۰ و پیتر دیکن، جغرافی‌دان، که اصطلاح "زنجیره‌های تولید" را در سال ۱۹۹۲ ابداع کرد، بازمی‌گردد. پورتر زنجیره‌های ارزش را به عنوان پیوندهایی میان فعالیت‌های اولیه مانند عملیات، تولید و بازاریابی و فعالیت‌های ثانویه مانند برنامه‌ریزی و توسعه فناوری که از وظایف اولیه پشتیبانی می‌کند، توصیف کرد. امروزه نیز مشارکت در تقسیم کار بین‌المللی به شرکت‌ها اجازه می‌دهد تا به بازارهای بزرگ‌تر، ورودی‌های خارجی ارزان‌تر و با کیفیت‌تر دسترسی داشته باشند و صرفه‌جویی در مقیاس را برای آنان ممکن سازد. شرکت‌های تامین‌کننده می‌توانند از ظرفیت‌های نهفته در واردات فناوری پیشرفته بیاموزند و در نتیجه در تولید کارآمدتر شوند (بانگا^۱، ۲۰۱۸).

نخستین بار مفهوم "زنجیره ارزش جهانی" را گرفی و بیر^۲ در سال ۲۰۰۱ برای توصیف فعالیت‌های تولیدی بین منطقه‌ای تحت سلطه شرکت‌های چند ملیتی پیشنهاد کردند، سازمان توسعه صنعتی ملل متحد^۳ در سال ۲۰۰۲ زنجیره ارزش جهانی را به عنوان یک شبکه تولید فراملیتی تعریف کرد که تولید، پردازش، فروش و بازیافت را در سراسر جهان به هم می‌پیوندد (کالمیکوا و همکاران^۴، ۲۰۱۸). در این سیستم، یک محصول ممکن است دارای ارزش افزوده از چندین کشور باشد، در عین حال سودآوری هر یک از حلقه‌های زنجیره ارزش متفاوت است. بسیاری از مشارکت‌کنندگان با استفاده از پیوندهای مختلف، سودهای متفاوتی کسب می‌کنند. بر این اساس، در هر زنجیره ارزش جهانی چند حلقه استراتژیک وجود دارد که

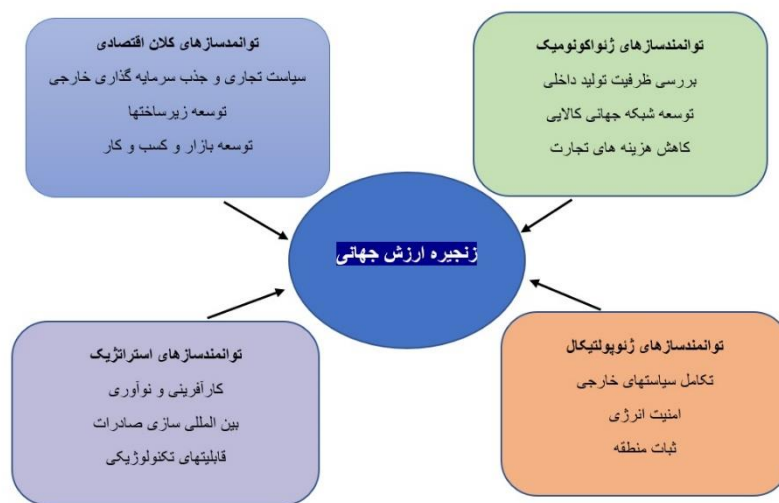
1. Banga

2. Bair & Gereffi

3. UNIDO

4. Kalmykova et al

می‌توانند سود بیشتری ایجاد کنند. با گسترده شدن بخش‌های مختلف تولید در سراسر دنیا، زنجیره‌های ارزش جهانی نیز پیچیده‌تر می‌شوند. گسترده شدن تولید در آن سوی مرزها به یکی از ویژگی‌های مهم اقتصاد جهانی در بیست سال گذشته تبدیل شده است. همچنین، افزایش تجارت بین‌المللی و مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی برای بسیاری از اقتصادهای نوظهور از اولویت بالایی برخوردار است (دهار و رائو^۱، ۲۰۱۸). روند رو به رشد بلوغ و توسعه زنجیره ارزش جهانی از دهه ۹۰ تا سال ۲۰۰۸ ادامه یافت و در این سال بود که به سبب بحران مالی دچار رکود شد. با گذر از این مرحله، زنجیره ارزش جهانی با توجه به همه‌گیری کووید و جنگ اکرین، افزایش قیمت منابع طبیعی و نگرانی ناشی از جهانی شدن، به سمت منطقه‌ای شدن گرایید (یوو و همکاران^۲، ۲۰۲۳). به لحاظ کلان اقتصاد، مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی متأثر از تلاقی سیاست تجاری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در یک بستر توانمند است، پس لازمه آن، تسهیل تجارت، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه زیرساخت‌ها است (احمد و کومار^۳، ۲۰۱۸). عوامل مؤثر بر مشارکت کشورها در زنجیره ارزش جهانی در قالب توانمندسازی در چهار گروه کلان اقتصادی، ژئواکونومیک، استراتژیک و ژئوپولیتیکال بررسی و تعداد هفده عامل مؤثر شناسایی شده است (شکل ۱). کارکرد این عوامل با توجه به محیط^۴ PESTEL در هر کشوری متنوع بوده و بر این اساس با در نظر گرفتن توانمندسازها، شاخص مشارکت کشورهای مختلف نیز متفاوت خواهد بود.

شکل ۱. مدل مفهومی عوامل توانمندساز مشارکت در زنجیره ارزش جهانی برگرفته از احمد و کومار ۲۰۱۸

سیاست‌های اقتصاد کلان عواملی هستند که از تلاقی سیاست‌های تجاری و سرمایه‌گذاری خارجی در بستری از توانمندی، کشور را به مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی قادر می‌سازد. فعال‌سازی مشارکت در زنجیره‌ها در گرو تسهیل تجارت، سرمایه‌گذاری و توسعه زیرساخت‌های اولیه است. در حقیقت، سرمایه‌گذاری خارجی با کمک به توسعه داخلی، ظرفیت‌ها و شبکه‌های تولیدی داخلی را ایجاد و تقویت می‌کند. همچنین، با تفکیک و پراکندگی تولید و لزوم عبور چند باره کالاها

¹. Dhar & Rao

² Yu et al.

³. Ahmed & Kumar

⁴. Political, Economic, Social, Technological, Legal, Environmental

از مرزها، کاهش هزینه تجارت بین‌المللی از جمله هزینه‌های حمل‌ونقل و ارتباطات، نرخ تعرفه و موانع غیر تعرفه‌ای فرصت‌های بیشتری را برای افزایش مشارکت در زنجیره‌ها ایجاد کرده است (احمد و کومار^۱، ۲۰۱۸). از منظر جغرافیای اقتصاد سیاسی، ظرفیت تولید یکی از موارد کلیدی در رقابت‌پذیری است که نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه آن انکارناپذیر است (آمادور و کبرال^۲، ۲۰۱۴). کارآفرینی و نوآوری نیز یکی از عوامل مؤثر بر توانمندسازی است و چشم‌انداز رقابت جهانی و فرصت‌های بازار زمینه‌هایی را برای توسعه آن در بنگاه‌های کوچک و متوسط ایجاد کرده است. همچنین، نوآوری در بخش‌هایی از حمل‌ونقل به تسریع و ارتقای زنجیره‌های ارزش یاری می‌رساند (آمادور و کبرال، ۲۰۱۴). آنچه در این میان جای تأمل دارد، آن است که ماهیت بین‌المللی‌سازی و صادرات‌گرایی تا حد زیادی با قابلیت نوآوری مرتبط است تا جایی که ایجاد توانایی و دانش با کمک به بهبود قابلیت نوآورانه، تعیین‌کننده اصلی توانایی در بین‌المللی شدن است، همچنین، قابلیت‌های تکنولوژیکی در راستای توانمندسازی مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی به مفهوم مهارت‌هایی است که به همگام‌سازی تولید و سایر اجزا با چشم‌اندازهای در حال تحول فناوری و رقابتی کمک می‌کند. در زمانه به هم پیوستگی جهانی و وابستگی متقابل اقتصادی، توجه ویژه به سیاست خارجی دولت‌ها برای برآوردن نیازهای استراتژیک و اقتصادی از اهمیت بالایی برخوردار است، تا بدان جا که تقویت روابط تجاری با ابزار دیپلماسی در سطح منطقه و جهان بر میزان مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی و شبکه‌های تولید می‌افزاید و در کنار آن، امنیت انرژی و ثبات منطقه‌ای بر ایجاد محیط مساعد جهت تسهیل تجارت و سرمایه‌گذاری تأثیر به‌سزایی دارد (احمد و کومار، ۲۰۱۸). با توجه به زمینه رو به رشد پژوهش در حوزه زنجیره ارزش جهانی، برخی مسائل همچنان کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند که از آن جمله می‌توان به تحلیل ساختار و نقشه دانشی زنجیره ارزش جهانی، خلق و توزیع ارزش، دیجیتالی سازی و پیامدهای سیاست حمایتی و تسهیلگرانه دولت‌ها اشاره کرد (کانو و همکاران^۳، ۲۰۲۰). همچنین، علیرغم مطالعات بسیاری که پیرامون شناسایی زنجیره‌های ارزش جهانی تمرکز دارند، مواردی همچون دستیابی به چارچوب جامع در راستا بهره‌گیری کشورهای در حال توسعه از زنجیره ارزش جهانی در جهت توسعه و تدوین مدل تاب‌آوری زنجیره‌های ارزش جهانی در برابر رویدادهای ناگهانی ژئوپولیتیکی، اقلیمی و همه‌گیری محقق نگردیده است (گزارش سازمان تجارت جهانی^۴، ۲۰۲۳).

۲. پیشینه پژوهش

به زنجیره ارزش جهانی و اهمیت آن در مطالعات بسیاری اشاره شده و بررسی ابعاد مختلف آن از زاویه صنعت، کشور و نظریات مرتبط، موضوع پژوهش‌های بسیاری قرار گرفته است. از آن نمونه می‌توان به لزوم ایجاد پیوند میان زنجیره‌های ارزش داخلی با زنجیره‌های ارزش منطقه و جهان و تدوین نقشه راه سرمایه‌گذاری، صادرات و لجستیک (الواکاد و دسلنیکو^۵، ۲۰۲۱)، بررسی روندهای آتی زنجیره ارزش جهانی همچون توجه به خدمات، تمایل زنجیره‌ها از جهانی به منطقه‌ای و تغییر اولویت‌های سیاست‌گذاری را بر مبنای تغییرات پیش‌بینی شده (ژان^۶، ۲۰۲۱)، اهمیت زیرساخت حمل و نقل در افزایش مشارکت کشورهای در حال توسعه در زنجیره ارزش جهانی (برگانتینو و اسپرو^۷، ۲۰۲۱)، بررسی چگونگی

¹. Ahmed & Kumar

². Amador & Cabral

³. Kani et al

⁴ WTO

⁵. Elwakkad & Deselnicu

⁶. Zhan

⁷. Bergantino & Spiru

تأثیر مشارکت زنجیره‌های ارزش جهانی بر کارایی تولید (دوبوییسی و اودوسو^۱، ۲۰۲۳)، توسعه صنایع محلی، به ویژه انرژی‌های تجدید پذیر در راستای زنجیره‌های ارزش جهانی (واندرلوس و همکاران^۲، ۲۰۲۲)، بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت کشورهای در حال توسعه در زنجیره ارزش جهانی (احمد و کومار^۳، ۲۰۱۸)، نقش دولت در زنجیره ارزش جهانی و لزوم استفاده از بخش خصوصی در پیشبرد اهداف مشارکت در زنجیره ارزش جهانی (هورنر و آلفورد^۴، ۲۰۱۹)، بررسی ماهیت و دامنه زنجیره ارزش جهانی و سیاست‌های قابل اتخاذ در راستای آن (پیتروبللی و همکاران^۵، ۲۰۲۱)، نقش انکارناپذیر حمل و نقل و زنجیره‌های تأمین بین‌المللی برای ایجاد قابلیت اطمینان به شبکه تولید جهانی و مسیرهای جایگزین رقابتی در برابر مسیرهای متعارف به منظور افزایش انعطاف‌پذیری زنجیره‌های ارزش جهانی در واکنش به شوک‌های خارجی (پمفرت^۶، ۲۰۲۳) اشاره کرد.

خلیلی و همکاران (۱۳۹۹) نیز به بررسی وضعیت اقتصادی ایران در زنجیره ارزش جهانی طی سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۷ پرداختند و به این نتیجه رسیدند که تمرکز بر بازارهای داخلی و منع محوری دو ویژگی اصلی اقتصاد ایران هستند که منجر به فقدان نگاه برون‌گرایانه شده و اقتصاد ایران را پایین‌تر از دیگر اقتصادهای دنیا قرار داده است.

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش این پژوهش تجزیه و تحلیل کتاب‌سنجی با استفاده از نرم افزار VOSViewer و ارائه نقشه دانشی در زمینه زنجیره ارزش جهانی در حوزه تجارت بین‌المللی است. تجزیه و تحلیل کتاب‌سنجی یک روش کمی جهت مرور مطالعات گذشته می باشد که برای پژوهشگران امکان ارائه نقشه دانشی و ارزیابی پژوهش‌های علمی در یک حوزه را فراهم می سازد. کاربرد نقشه دانشی نیز شناسایی ساختار و سیر تکاملی مطالعات در یک زمینه خاص می باشد (دینگ و ژانگ^۷، ۲۰۲۰). در پژوهش حاضر با جستجوی عبارت “Global Value Chain^{۷*}” در عنوان، چکیده و کلیدواژه و ایجاد فیلترهای متعدد به شرح جدول (۱) مطالعات انتخاب شدند.

جدول ۱. فرآیند تمیزسازی داده‌ها در پژوهش حاضر بر اساس مدل دینگ و ژانگ ۲۰۲۰

نتیجه	فرآیند
۱۶۹۴۸	زنجیره ارزش جهانی در مستندات اسکوپوس، بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۳
۶۱۸۹	زنجیره ارزش جهانی در مستندات اسکوپوس، بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۳ حوزه کسب و کار و مدیریت کسب و کار، اقتصادی و تامین مالی
۵۹۵۰	زنجیره ارزش جهانی در مستندات اسکوپوس، بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۳ حوزه کسب و کار و مدیریت کسب و کار، اقتصادی و تامین مالی زبان انگلیسی
۴۲۲۱	زنجیره ارزش جهانی در مستندات اسکوپوس، بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۲۳ حوزه کسب و کار و مدیریت کسب و کار، اقتصادی و تامین مالی زبان انگلیسی

¹. Ndubuisi & Owusu

². van der Loos et al

³. Horner & Alford

⁴. Pietrobelli et al

⁵ Pomfret

⁶. Ding & Zhong

^۷. زنجیره ارزش جهانی

مجلات علمی پژوهشی صرفاً با موضوع و محتوای تجاری	
زنجیره ارزش جهانی در مستندات اسکوپوس، بازه زمانی ۲۰۲۳-۲۰۰۰	
حوزه کسب و کار و مدیریت کسب و کار، اقتصادی و تامین مالی	
زبان انگلیسی	۳۹۵۱
مجلات علمی پژوهشی صرفاً با موضوع و محتوای تجاری	
مقالات نهایی	
زنجیره ارزش جهانی در مستندات اسکوپوس، بازه زمانی ۲۰۲۳-۲۰۰۰	
حوزه کسب و کار و مدیریت کسب و کار، اقتصادی و تامین مالی به عنوان حوزه‌های با ارتباط مستقیم به مقوله	
زنجیره ارزش جهانی	
زبان انگلیسی	
مجلات علمی پژوهشی صرفاً با موضوع و محتوای تجاری	
مقالات منتشر شده و نهایی	۱۹۵۹
کلیدواژه: زنجیره ارزش جهانی	
عبارات محدودکننده با توجه به حیطه پژوهش: توسعه پایدار، مزیت رقابتی، تجارت بین‌المللی، زنجیره ارزش، نوآوری، جهانی‌شدن، رقابت، مزیت رقابتی، صادرات، واردات، کشورهای در حال توسعه، رقابت‌پذیری، لجستیک، ارتقا، حکمرانی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، توافقنامه‌های تجاری و حذف عبارات مرتبط با سیاست، کرونا، منابع انسانی و	
نتیجه نهایی جستجو	۱۹۵۹

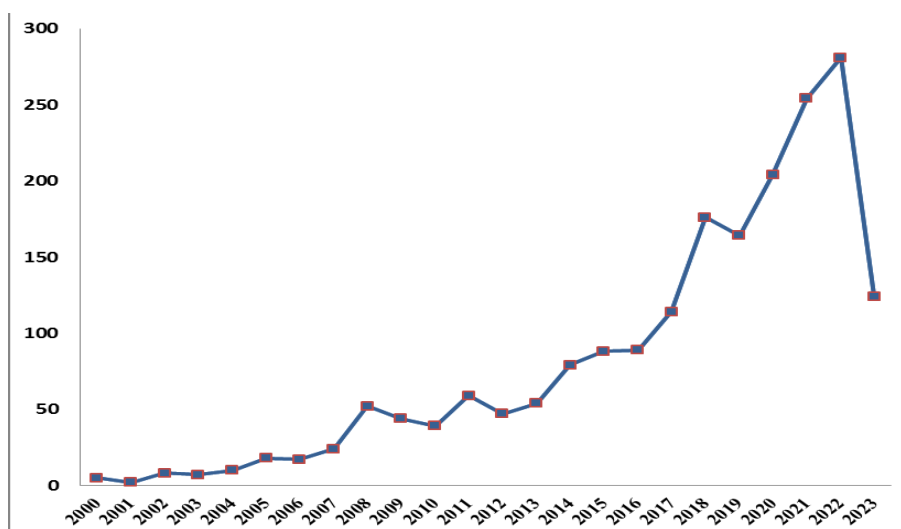
۴. یافته‌های پژوهش

هدف از بررسی به صورت تحلیل استنادی، با استفاده از ابزارهای نرم‌افزار VOSViewer شناسایی و دسته‌بندی کشورها، پژوهشگران و مجلات مختلف در یک حوزه خاص با در نظر گرفتن میزان ارجاعات در بُعد زمان است (اک و والتمن^۱، ۲۰۱۰). لذا، در بخش نخست و با توجه به این موضوع، تجزیه و تحلیل یافته‌ها با نرم‌افزار یاد شده از اطلاعات پایگاه داده اسکوپوس و در بخش دوم به سوالات پژوهش پاسخ داده خواهد شد.

روند پژوهش‌های زنجیره ارزش جهانی در سال‌های ۲۰۲۴-۲۰۰۰ چگونه است؟

تغییر کمیت ادبیات، یک شاخص مهم برای اندازه‌گیری توسعه روند یک موضوع تحقیق در یک دوره زمانی خاص است. به همین ترتیب، وقتی تعداد اسناد در یک زمینه تحقیقاتی در طی چند سال افزایش می‌یابد، اغلب به این معنی است که مطالعه در این زمینه همواره مورد توجه محققان قرار گرفته است. روند تولید محتوا و انتشار مقالات علمی در حوزه زنجیره ارزش جهانی بر اساس نمودار (۱) همواره صعودی و اوج پژوهش‌ها در فاصله ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲ بوده است.

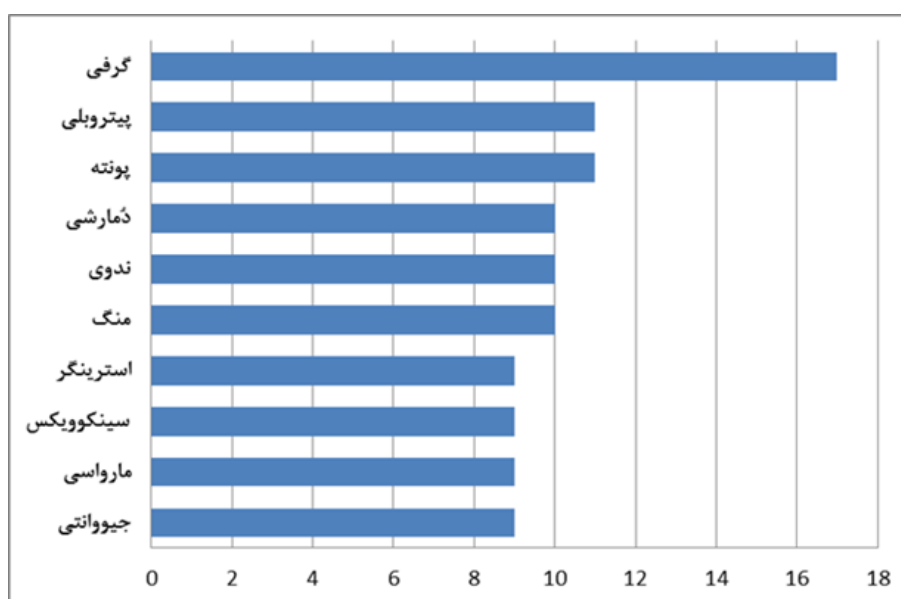
¹ Eck & Waltman

نمودار ۱. روند انتشار مقالات علمی (منبع: اسکوپوس)

بیشترین پژوهش‌های انجام شده مربوط به کدام پژوهشگران است؟

با در نظر گرفتن تنوع رویکردها در حوزه زنجیره ارزش جهانی و روند افزایشی مطالعات در این زمینه، تعداد ۷۲۰۳۶ نویسنده در این زمینه به تولید محتوای علمی پرداخته‌اند. نمودار (۲) نشان‌دهنده تعداد مقالات ۱۰ نویسنده برتر در بازه زمانی ۲۰۲۳-۲۰۲۰ است.

نمودار ۲. تعداد مقالات ۱۰ نویسنده برتر به لحاظ تعداد پژوهش‌ها (منبع: اسکوپوس)

پراستنادترین تالیفات در مورد زنجیره ارزش جهانی کدامند؟

از میان مقالات منتخب با حذف مقالات با کمتر از ۱۵ استناد، به دلیل کثرت اسناد و حفظ مهم‌ترین مقالات در این زمینه، تعداد ۶۸۶ مقاله استخراج شد که ۶ مقاله با بیشترین استناددهی نسبت به دیگر مقالات به شرح جدول (۲) بیان گردیده است.

جدول ۲. مقالات با بیشترین استناددهی (منبع: اسکوپوس)

عنوان مقاله	نام نویسنده/نویسندگان	نام نشریه	سال انتشار	تعداد استناد
حکمرانی زنجیره ارزش جهانی	Gereffi, et al	مروری بر اقتصاد سیاسی بین الملل ^۱	۲۰۰۵	۴۱۰۰
حرکت رو به جلو و ایجاد تفاوت: پژوهش اولویت های علمی و خدمات	Ostrom a,l. et al	نشریه پژوهش های خدمات ^۲	۲۰۱۰	۱۰۵۳
مکان، کنترل و نوآوری در صنایع دانش بنیان	Mudambi r.	نشریه جغرافیای اقتصادی ^۳	۲۰۰۸	۷۵۴
ارتقا در زنجیره ارزش جهانی، درس هایی از خوشه های آمریکای لاتین	Giuliani e. et al	توسعه جهانی ^۴	۲۰۰۵	۶۱۷
زنجیره ارزش جهانی در دنیای پس از اجماع واشنگتن	Gereffi	مروری بر اقتصاد سیاسی بین الملل	۲۰۱۴	۵۵۰
اشتراک زنجیره ارزش جهانی با سیستم های نوآوری، فرصت های یادگیری برای کشورهای در حال توسعه	Pietrobelli& Rabellotti	توسعه جهانی	۲۰۱۱	۴۴۷

در جدول (۲) مقاله "حکمرانی زنجیره ارزش جهانی"^۵ از گریفی و همکاران که به مقوله حکمرانی به عنوان یکی از تئوری های مهم زنجیره ارزش جهانی پرداخته، با ۴۱۰۰ استناددهی به عنوان مقاله نخست درج شده است. در جایگاه های بعدی مقالات شامل موضوعات خدمات و نوآوری دارای بیشترین استناد بوده اند. در شکل (۳) مقالات دارای بیشترین هم استنادی با رنگ زرد و مقالات دارای کمترین هم استنادی با رنگ آبی تیره نمایش داده شده است.

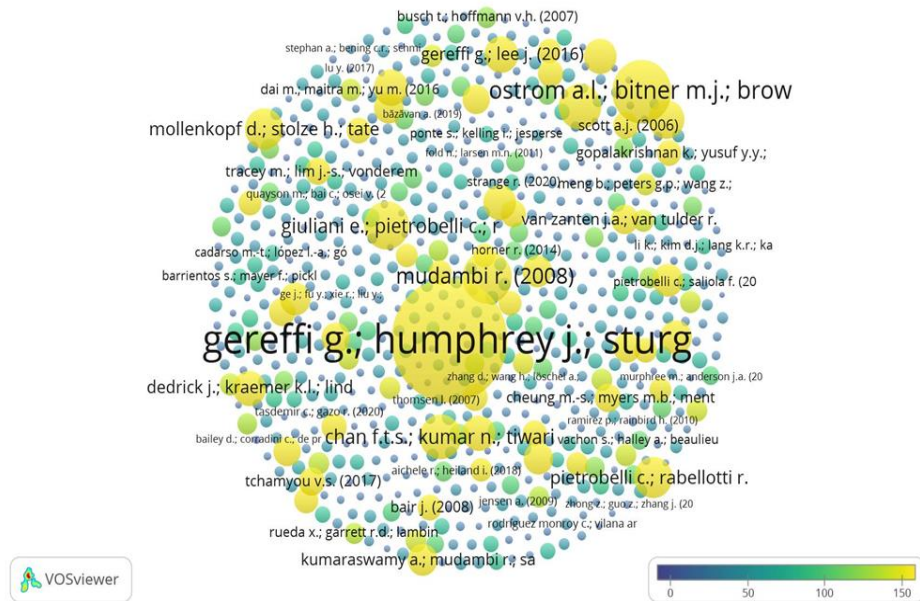
^۱. Review of international political economy

^۲. Journal of service research

^۳. Journal of economic geography

^۴. World development

^۵. The governance of global value chains

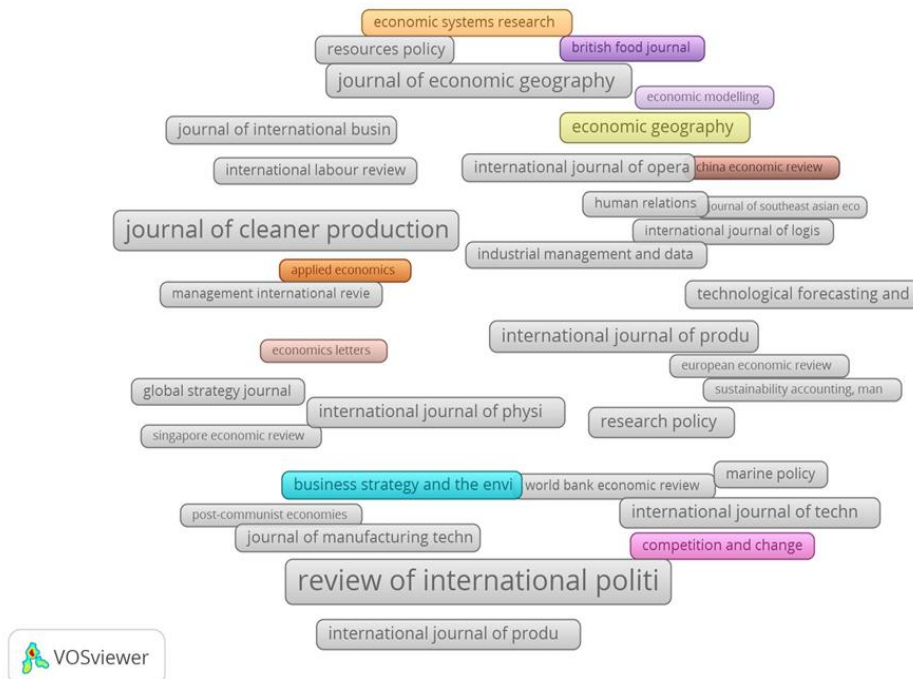

شکل ۳. نقشه میزان استنادی مقالات (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

کدام مجلات در حوزه زنجیره ارزش جهانی پر استناد هستند؟

در خصوص پر استنادترین مجلات مربوط به حوزه مورد بررسی، از میان ۵۰۷ مجله، با کمینه ۵ مقاله، تعداد ۹۲ مجله به دست آمد.

در شکل (۵) پر استنادترین مجلات در حوزه زنجیره ارزش جهانی با فونت و کادر بزرگتر و رنگ طوسی نمایش داده شده است.

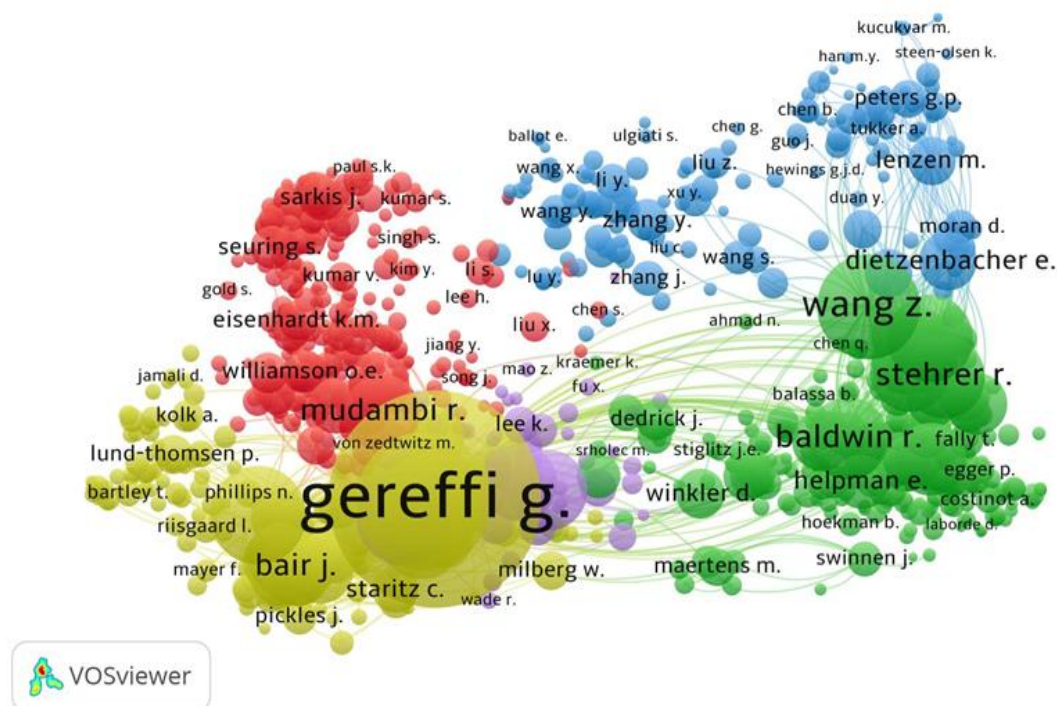

شکل ۵. مجلات با بیشترین استنادی در حوزه زنجیره ارزش جهانی (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

هم‌استنادی نویسندگان در موضوع زنجیره ارزش جهانی چگونه است؟

هم‌استنادی، به این معنی که دو مأخذ همزمان در فهرست یک مأخذ جدید قرار می‌گیرند، به منظور ترسیم نقشه ساختار فکری در یک حوزه پژوهشی استفاده می‌شود. یک شبکه متشکل از تعدادی گره و پیوندهای برقرار میان آنها است. با توجه به اینکه بزرگی یک گره صرفاً نمایانگر اهمیت آن نیست، شاخص قدرت پیوند، عامل تعیین کننده در اهمیت پیوند یک گره با دیگر گره‌های شبکه خواهد بود. هر میزان قدرت پیوند یک گره بیشتر باشد، اهمیت و مرکزیت آن گره نیز افزایش می‌یابد (ایلچی و همکاران، ۱۴۰۱).

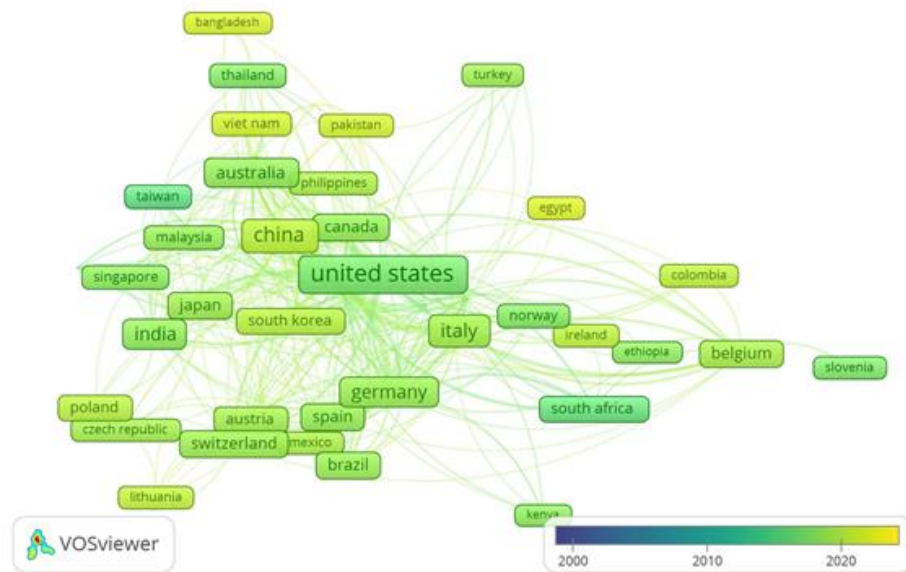
بر اساس شکل (۵) در میان ۷۲۰۳۶ نویسنده این حوزه، با در نظر گرفتن کمینه ۱۰، تعداد ۳۱۲۹ هم‌استنادی برقرار است.

شکل ۵. چگونگی پیوند میان مستندات پژوهشگران (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

توزیع سهم کشورهای مختلف در هم‌تألفی پژوهش‌های زنجیره ارزش جهانی چگونه است؟

از میان ۱۲۱ کشور با در نظر گرفتن کمینه ۷، تعداد ۵۴ کشور دارای پیوند هم‌تألفی بوده‌اند. بر اساس شکل (۶) میزان مشارکت کشورها در هر دوره زمانی به وسیله رنگ مشخص شده است.

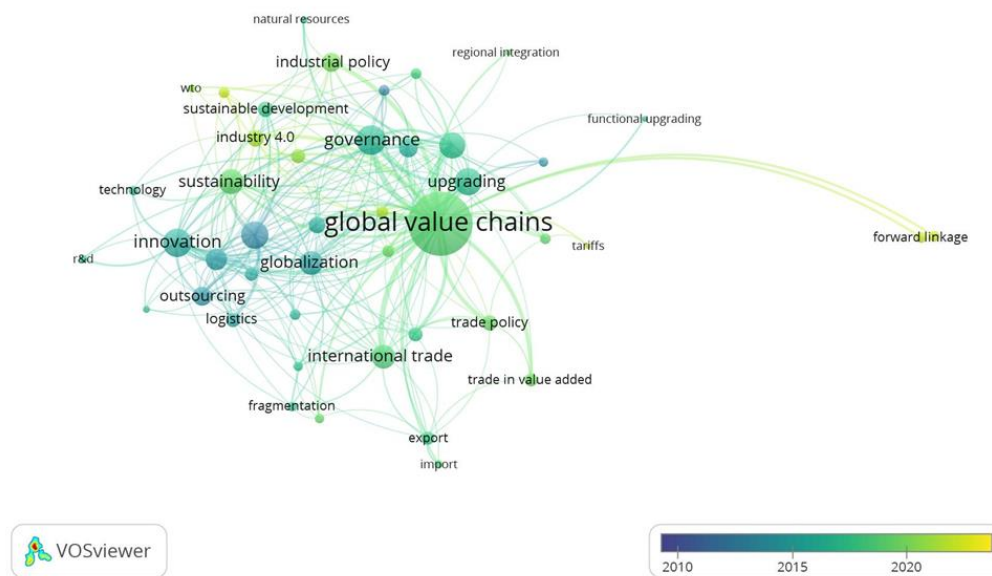
شکل ۶. هم‌تألفی کشورها در بازه زمانی (بر اساس داده‌های اسکوپس)

نکته قابل توجه حضور کشورهای پاکستان، بنگلادش، عربستان سعودی، ویتنام و مصر در سال ۲۰۲۰ و پس از آن است که بر حسب دوره زمانی با رنگ زرد نشان داده شده و می‌تواند نشان از درک اهمیت بررسی‌های موشکافانه در خصوص زنجیره ارزش جهانی و تغییر رویکرد این کشورها به موضوع باشد.

شبکه هم‌رخدادی و پرکاربردترین کلمات کلیدی حوزه زنجیره ارزش جهانی چگونه است؟

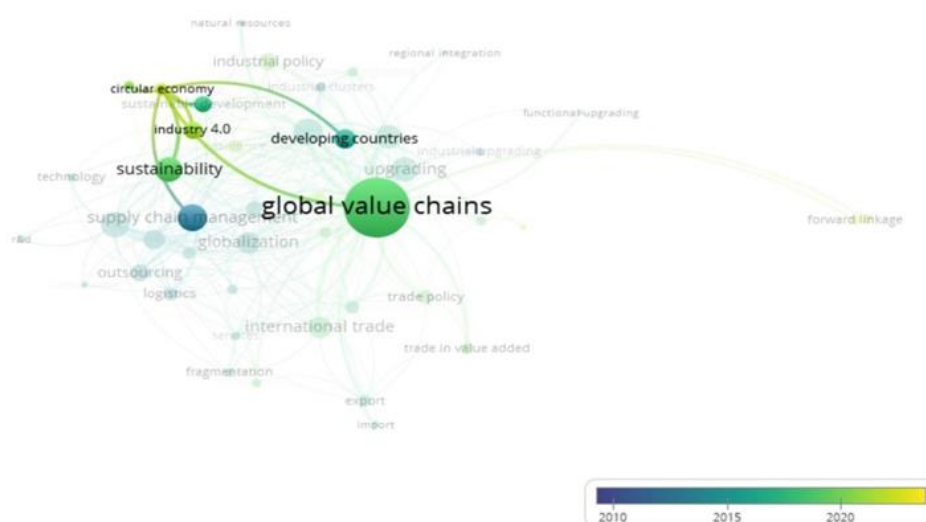
هرگاه دو کلمه به صورت همزمان در مقالات به کار رود، هم‌رخدادی اتفاق افتاده است. هم‌رخدادی از شیوه‌های با اهمیت علم‌سنجی در ترسیم نقشه علمی و تحلیل دانش محسوب می‌شود. در شبکه هم‌رخدادی برای کلیدواژه‌گان، که بیان‌کننده موضوعات مطرح شده در یک پژوهش هستند، کلمات کلیدی نویسنده از آن سبب که برای ارتباط بهتر با مخاطب به کار می‌روند، از اهمیت بیشتری برخوردارند. در این پژوهش از تعداد ۴۴۳۴ کلیدواژه نویسندگان با حد آستانه ۵، تعداد ۲۵۸ هم‌رخدادی میان کلیدواژه‌ها احصا شد. از این میان، برخی به دلیل عدم ارتباط دقیق موضوعی یا هم‌رخدادی اندک، حذف و در نهایت ۴۵ کلیدواژه با ۳۹۹ پیوند به دست آمد.

با توجه به اینکه اندازه هر گره نشان‌دهنده میزان تکرار کلمه منصوب به آن است، در شکل (۷) کلیدواژه زنجیره ارزش جهانی به لحاظ بیشترین میزان تکرار، پیوندهای بیشتر و قدرت پیوند بالاتر، نسبت به دیگر کلیدواژه‌ها قرار دارد.

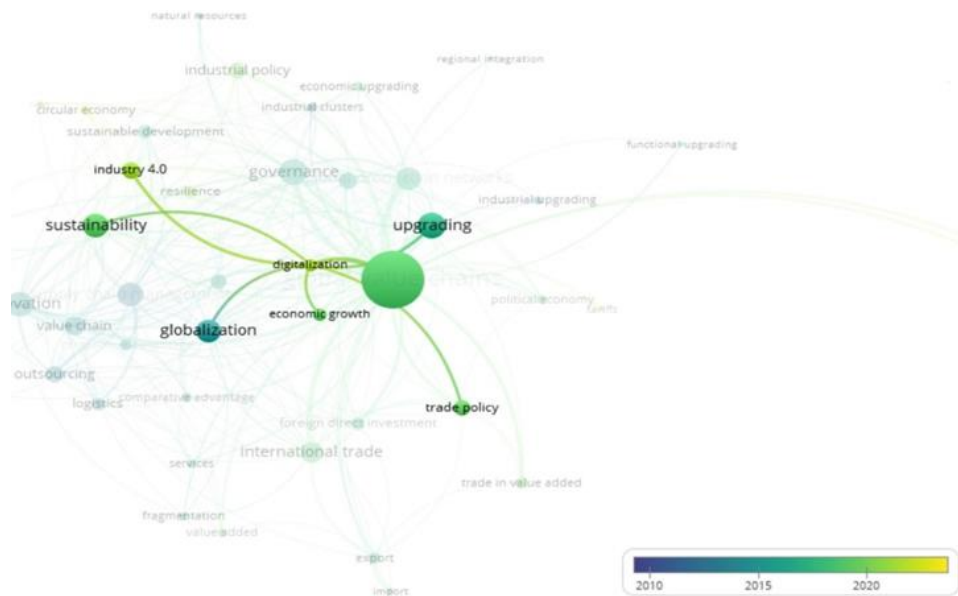
شکل ۷. هم‌رخدادی کلیدواژه‌ها در بازه زمانی (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

همچنین، کلیدواژه‌هایی که با رنگ زرد نشان داده شده‌اند، در فاصله سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۳ به ادبیات زنجیره ارزش جهانی افزوده شده‌اند. برای مثال شکل (۸) اقتصاد چرخشی^۱ و انقلاب صنعتی چهارم و همچنین شکل (۹) دیجیتالی شدن را که به عنوان کلمات کلیدی جدیدی که به این حوزه وارد شده‌اند، نمایش می‌دهد.

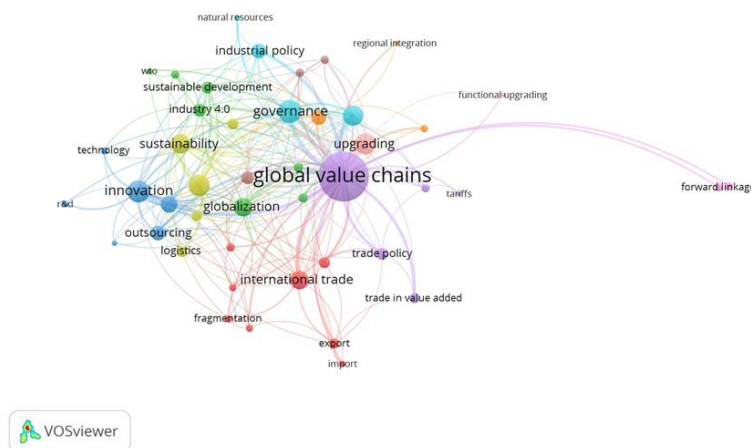
شکل ۸. کلیدواژه اقتصاد چرخشی و انقلاب صنعتی چهارم (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

1 circular economy

شکل ۹. کلیدواژه دیجیتال شدن (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

کلیدواژگان نویسندگان به صورت کلی بر اساس شکل (۱۰) در ۱۰ خوشه دسته‌بندی شده‌اند. خوشه قرمز شامل کلیدواژه‌های مزیت نسبی، صادرات، سرمایه‌گذاری خارجی، تکه‌تکه شدن تولید، واردات، تجارت بین‌الملل، خدمات و ارزش افزوده، خوشه سبز شامل اقتصاد چرخشی، دیجیتالی شدن، رشد اقتصادی، جهانی شدن، انقلاب صنعتی چهارم، توسعه پایدار، خوشه آبی شامل رقابت، نوآوری، برون‌سپاری، تحقیق و توسعه، زنجیره ارزش و تکنولوژی، خوشه زرد شامل مزیت رقابتی، لجستیک، تاب‌آوری، مدیریت زنجیره تأمین و پایداری است. خوشه بنفش که بزرگترین خوشه محسوب می‌شود شامل زنجیره ارزش جهانی، اقتصاد سیاسی، تعرفه، تجارت ارزش افزوده و سیاست تجاری، خوشه فیروزه‌ای شامل شبکه جهانی کالا، حکمرانی، سیاست صنعتی و منابع طبیعی، خوشه نارنجی شامل کشورهای در حال توسعه، ارتقای صنعتی و ادغام‌های منطقه‌ای، خوشه قهوه‌ای شامل رقابت‌پذیری، ارتقای اقتصادی و خوشه‌های صنعتی، خوشه یاسی شامل پیوندهای رو به عقب و پیوندهای رو به جلو و خوشه صورتی شامل ارتقای عملکردی و ارتقا هستند.

شکل ۱۰. هم‌رخدادی کلیدواژه نویسندگان (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

ایران چه جایگاهی در پژوهش‌های حوزه زنجیره ارزش جهانی دارد؟

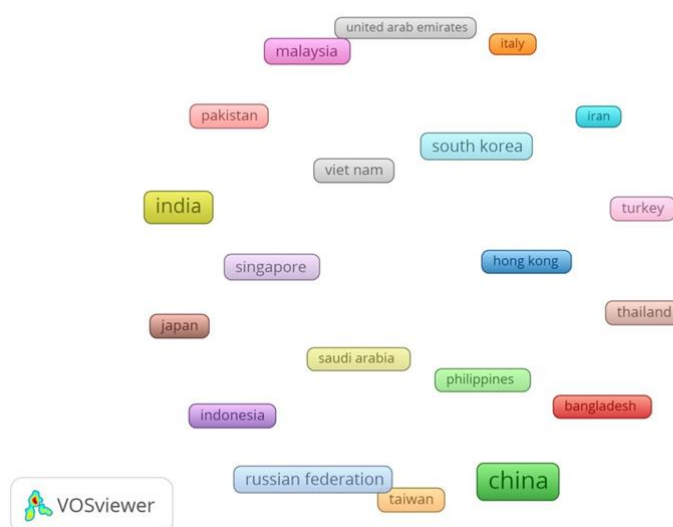
از میان مقالات انگلیسی زبان با در نظر گرفتن کلیدواژه زنجیره ارزش جهانی در عنوان، چکیده و کلیدواژه و همچنین با مدنظر قراردادن کلیدواژه‌های ذکر شده در بالا، تعداد ۵۶۵ مقاله از کشورهای منتخب چین، هند، کره جنوبی، روسیه، سنگاپور، مالزی، تایلند، تایوان، هنگ کنگ، فیلیپین، عربستان، بنگلادش، امارات، ایران، قزاقستان، کویت، ازبکستان، سریلانکا و قطر احصا شد. در میان ۱۵ کشور جدول زیر چین با ۲۱۸ مقاله در بالاترین رده و کشورمان با ۵ مقاله در جایگاه پانزدهم قرار دارند.

در جدول (۴) تعداد مقالات و میزان استناددهی به آنها برای ۹ کشور مذکور با توجه به شاخص تعیین کننده تعداد استناد، وضعیت ایران با ۵ مقاله و میزان استناددهی ۶۱۶ قابل توجه است.

جدول ۳. تعداد مقالات و میزان استناددهی کشورهای منتخب آسیایی (منبع: اسکوپوس)

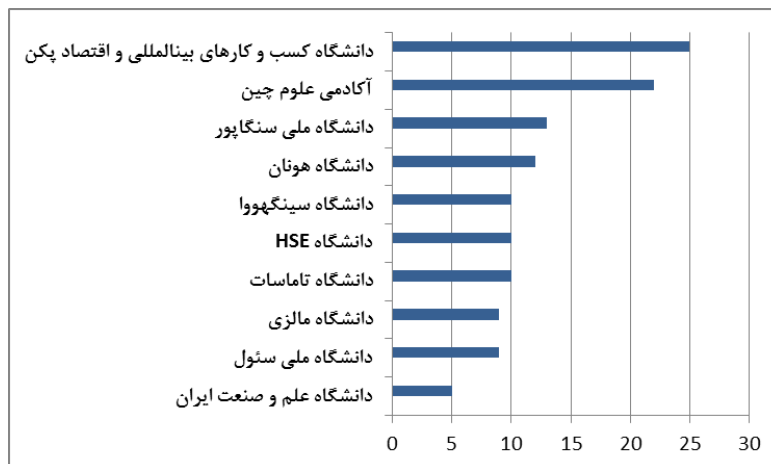
نام کشور	تعداد مقاله در بازه زمانی ۲۰۲۳-۲۰۰۰	تعداد استناد
چین	۲۱۸	۳۶۶۲
هند	۱۱۳	۲۶۹۸
کره جنوبی	۴۵	۱۲۶۳
روسیه	۳۵	۱۵۹
سنگاپور	۲۸	۱۱۴۰
ترکیه	۱۸	۲۴۷
پاکستان	۱۴	۱۸۰
عربستان سعودی	۸	۸۰
ایران	۵	۶۱۶

در شکل (۱۱) وضعیت استناددهی کشورهای منتخب آسیایی به تصویر کشیده شده است. کشورهای چین و هند دارای بیشترین میزان استناد هستند که با فونت بزرگتر نمایش داده شده‌اند.

شکل ۱۱. وضعیت استناددهی کشورهای منتخب آسیایی (بر اساس داده‌های اسکوپوس)

بر اساس نمودار (۴) بیشترین تعداد مقالات منتشر شده در بازه زمانی ۲۰۲۴-۲۰۰۰ مربوط به دانشگاه بین‌المللی کسب و کار و اقتصاد پکن است. دانشگاه علم و صنعت ایران با دو مقاله در انتهای نمودار قرار دارد.

نمودار ۴. بررسی وابستگی سازمانی پژوهش‌های انجام شده در کشورهای منتخب (منبع: اسکوپوس)

شکاف مطالعاتی در حوزه زنجیره ارزش جهانی چیست؟

به منظور شناسایی شکاف مطالعاتی، صرفاً در بازه زمانی مورد بررسی، در جدول (۵) مقالات انتخاب شده در فاصله سال‌های ۲۰۱۹-۲۰۲۴ به صورت خلاصه آمده است.

جدول ۵. مقالات انتخاب شده جهت بررسی شکاف مطالعاتی در بازه زمانی مورد بررسی

ردیف	نویسنده	سال انتشار	هدف پژوهش	روش پژوهش
۱	Coveri.& Zanfei	۲۰۲۳	بررسی اهمیت تخصص گرایی در زنجیره ارزش جهانی و تنوع عملکرد به منظور متنوع سازی سبد صادراتی	تحلیل مضمون
۲	Ndubuisi & Owusu	۲۰۲۳	بررسی چگونگی تاثیر مشارکت زنجیره‌های ارزش جهانی بر کارایی تولید	تحلیل پوششی داده (DEA) و دیتا پانل
۳	Souzanchi Kashani et al	۲۰۲۳	نقش فناوری و استفاده از سیستم‌های نوآوری در زنجیره ارزش جهانی	علم سنجی
۴	Awan et al.	۲۰۲۲	بررسی انقلاب صنعتی چهارم و اقتصاد چرخشی در حیطه زنجیره‌های ارزش جهانی	مرور سیستماتیک
۵	De Marchi & Alford	۲۰۲۲	سیاست‌های دولتی و ارتقا در زنجیره‌های ارزش جهانی	مرور سیستماتیک
۶	Díaz-Mora et al.	۲۰۲۲	بررسی تاثیر قراردادهای تجاری بر زنجیره های ارزش جهانی	مدل جاذبه

۷	Gopalan et al.	۲۰۲۲	تأثیر دیجیتالی شدن بر توسعه مشارکت در زنجیره ارزش جهانی	تحلیل داده با استفاده از اطلاعات پایگاه داده WBES بانک جهانی
۸	Gereffi et al.	۲۰۲۱	بررسی استراتژی های مشارکت در زنجیره ارزش جهانی در بنگاه های خرد و کوچک	مرور تاریخی
۹	Bergantino & Spiru	۲۰۲۱	حمل و نقل و مشارکت در زنجیره های ارزش جهانی	داده ورودی-خروجی از پایگاه (WIOD) برای دوره ۲۰۰۰-۲۰۱۴
۱۰	Adarov & Stehrer	۲۰۲۱	بررسی پیامدهای سرمایه گذاری مستقیم خارجی بر زنجیره های ارزش جهانی	مدل جاذبه
۱۱	Hofstetter et al.	۲۰۲۱	بررسی فرصتهای اقتصاد چرخشی برای مشارکت در زنجیره ارزش جهانی	مرور سیستماتیک
۱۲	De marchi et al.	۲۰۲۰	بررسی روندهای آتی زنجیره ارزش جهانی	مرور سیستماتیک
۱۳	Del Prete & Rungi	۲۰۲۰	بررسی استراتژی های ادغام عمودی و افقی در زنجیره ارزش جهانی	تحلیل مجموعه داده های جهانی از فعالیت های MNE ها
۱۴	Laget et al.	۲۰۲۰	توافقات تجاری عمیق و زنجیره های ارزش جهانی	تحلیل داده
۱۵	Lechner et al.	۲۰۲۰	بررسی بازی برند در زنجیره ارزش جهانی	
۱۶	Dovis & Zaki	۲۰۲۰	بررسی اولویت مشارکت در زنجیره های ارزش جهانی و محیط های کسب و کار محلی	مدل جاذبه
۱۷	Antràs	۲۰۲۰	بررسی جنبه های مفهومی زنجیره های ارزش جهانی	مرور سیستماتیک
۱۸	Constantinescu et al.	۲۰۲۰	بررسی سیاست های تجاری و زنجیره ارزش جهانی	کمی سازی تأثیر عدم قطعیت سیاست اقتصادی بر تجارت
۱۹	Hiroyuki & Pham	۲۰۱۹	بررسی ایجاد ارزش داخلی در مشارکت زنجیره های ارزش جهانی در اقتصادهای آسیایی	تحلیل داده
۲۰	Vries et al.	۲۰۱۹	بررسی ارتقای کشورهای آسیایی در زنجیره ارزش جهانی	تحلیل اطلاعات جدول داده-ستانده بین المللی

بر اساس جدول (۴) طیف متنوعی از موضوعات مرتبط با زنجیره ارزش جهانی همچون ارتقا، توافقات تجاری، سیستم های نوآوری، انقلاب صنعتی چهارم، محیط کسب و کار، سیاست های تجاری، استراتژی های مرتبط با زنجیره ارزش جهانی، سرمایه گذاری خارجی و حمل و نقل مورد پژوهش قرار گرفته است. از تعداد ۲۰ مقاله بررسی شده، ۸ مقاله با استفاده از روش های کیفی، مرور سیستماتیک و علم سنجی و بقیه مقالات به روش های کمی صورت پذیرفته است.

پژوهشگران مندرج در جدول (۴) در بازه زمانی ۵ ساله از ۲۰۲۳-۲۰۱۹ به اهمیت بهبود زیرساخت‌های حمل و نقل (برگانتینو و اسپيرو، ۲۰۲۱)، فناوری و نوآوری (کاشانی و همکاران^۱، ۲۰۲۳) و (گوپالان ردی و ساسیدهاران^۲، ۲۰۲۲)، توجه به حفظ ارزش برند در برون‌سپاری بلند مدت (لشنر و همکاران^۳، ۲۰۲۰)، توافقات تجارت ترجیحی و صادرات خدمات (لاگت و همکاران^۴، ۲۰۲۰)، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (آداروف و استرر^۵، ۲۰۲۱) و دیگر موارد، در چارچوب مشارکت و ارتقا در زنجیره ارزش جهانی پرداخته‌اند. پژوهش "بررسی نقش سیاست‌های دولتی کشورها در زنجیره ارزش جهانی" (دمارشی و آلفورد^۶، ۲۰۲۱) در قالب مرور سیستماتیک، جزو پژوهش‌های جامع در زمینه حکمرانی دولتی و سیاست‌گذاری عمومی در خصوص زنجیره ارزش جهانی است. همچنین، فرصت‌های آتی تحقیقات در زمینه کسب‌وکار بین‌المللی و زنجیره ارزش جهانی (دمارشی و همکاران^۷، ۲۰۲۰) را با روش مرور نظام‌مند در چهار زمینه جغرافیایی و صنعتی، حاکمیت، ارتقا و سازمان بررسی می‌کند.

اگرچه مفاهیم اقتصاد چرخشی و انقلاب صنعتی چهارم در سال‌های اخیر وارد ادبیات علمی زنجیره ارزش جهانی شده‌اند اما مطالعات تجربی عمیق و مدل‌سازی‌های دقیق در زمینه چگونگی اثرگذاری این مفاهیم بر ساختار، تاب‌آوری و پایداری زنجیره‌های ارزش جهانی هنوز در ابتدای راه قرار دارند.

فقدان نقشه دانشی بومی‌سازی شده و کمبود مطالعات در زمینه کشورهای در حال توسعه، همچون ایران، به عنوان کشورهای آینده‌دار در زنجیره‌های ارزش جهانی و منطقه‌ای، به لحاظ بررسی مزیت‌های نسبی، زیرساخت‌ها و راهکارهای ارتقای مشارکت در زنجیره ارزش جهانی یکی از کاستی‌های قابل توجه در این حوزه است. لزوم توجه بیشتر به جنبه‌های حکمرانی و سیاست‌های دولتی و کاوش نقش دولت‌ها در قامت تسهیلگر در زنجیره ارزش به عنوان یک زمینه نوظهور به ویژه در کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته، از مواردی است که نیاز به پژوهش بیشتری دارد. به صورت کلی از نظر پژوهشگر، مفاهیم مورد بررسی به سه دسته نقش تسهیلگرانه دولت، انقلاب صنعتی چهارم و استراتژی سطح بنگاه از دو منظر زیرساخت سخت و زیرساخت نرم به شرح جدول (۵) قابل تقسیم‌بندی و بررسی است.

جدول ۵. دسته‌بندی موضوعات پژوهش‌های بازه زمانی ۲۰۲۴-۲۰۱۹

محور	موضوع	زیرساخت سخت	زیرساخت نرم
نقش تسهیل‌گرانه دولت	توافقات تجارت ترجیحی	*	
	قطعیات سیاست اقتصادی	*	
	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی	*	
	حمل و نقل	*	
	محیط کسب و کار	*	
انقلاب صنعتی چهارم	فناوری	*	

1. Souzanchi Kashani, Naieni, Bonyadi

2. Gopalan Reddy & Sasidharan

3. Lechner et al

4. Laget et al

5. Adarov & Stehrer

6. De Marchi & Alford

7. De Marchi et al

نوآوری		*
دیجیتالی شدن		*
اقتصاد چرخشی	*	*
حفظ ارزش برند		*
توجه به عامل زمان		*
صادرات خدمات	*	*

استراتژی سطح بنگاه

۵. بحث و نتیجه گیری

براساس یافته‌های پژوهش حاضر، مطالعات زنجیره ارزش جهانی روند رو به رشدی داشته و اوج پژوهش‌ها در فاصله ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲ صورت گرفته که از عمده دلایل آن می‌توان به جنگ تجاری آمریکا و چین که منجر به انجام پژوهش‌ها در راستای بازتنظیم زنجیره‌های تأمین جهانی، کاهش وابستگی به چین و ریسک‌پذیری زنجیره‌ها شد، چرا که بر اساس آمار مندرج در سامانه اداره آمار اروپا^۱، در این بازه زمانی ارزش کالاهای وارداتی تقریباً دو برابر شده و واردات کالاهای فناوری و مواد اولیه معدنی از چین فزونی یافت. (جوانتی و همکاران، ۲۰۲۳) همه‌گیری کرونا و به دنبال آن ایجاد محدودیت‌ها و توجه به مقوله تاب‌آوری در زنجیره ارزش جهانی، رشد فناوری‌های دیجیتال، نگرانی‌های زیست محیطی، ظهور قدرت‌های جدید همچون کشورهای ویتنام، بنگلادش و مصر و علاقه به پژوهش در باب ساختار زنجیره‌های ارزش در کشورهای در حال توسعه اشاره کرد. از مهم‌ترین و پراستادترین پژوهشگران حوزه زنجیره ارزش جهانی، گری گریفی استاد دانشگاه دوک است که از سال ۲۰۰۱ عبارت زنجیره ارزش جهانی را وارد ادبیات این حوزه کرد. همچنین کارلو پیتروبللی و استفانو پونته نیز مطالعات ارزشمند و پر استنادی در این زمینه داشته‌اند. با توجه به اینکه عدم تعمیم‌پذیری مطالعات در این حوزه محل چالش بوده و لازم است پژوهش‌ها حسب شرایط خاص جغرافیایی، زیرساختی، شرایط نهادی و سیاسی، ظرفیت تولید و مزیت‌های رقابتی برای هر کشور صورت گیرد. ظهور کشورهای همچون پاکستان، بنگلادش، عربستان سعودی، ویتنام و مصر از سال ۲۰۲۰ در میان پژوهش‌گران نشان از درک اهمیت موضوع و تغییر رویکرد تجاری این کشورها دارد. کلیدواژه‌های جدیدی در هم‌کنشی با مفهوم زنجیره ارزش جهانی همچون اقتصاد چرخشی و انقلاب صنعتی چهارم، که به تازگی وارد ادبیات زنجیره ارزش شده و بررسی ادبیات سیستماتیک توسط (اوان و همکاران، ۲۰۲۲) نشان می‌دهد که فرصت‌های بسیاری برای پیشبرد مباحث I4.0 و CE در زمینه رو به رشد زنجیره ارزش جهانی از منظر حاکمیتی در مدیریت عملیات، مدیریت زنجیره تأمین، و تجارت بین‌المللی، وجود دارد. این دو مفهوم نقش مهمی در دگرگونی و بازطراحی زنجیره ارزش جهانی ایفا می‌نمایند. فناوری‌های انقلاب صنعتی چهارم، ابزار اصلی برای پیاده‌سازی اقتصاد چرخشی بوده و ترکیب این دو سبب ایجاد زنجیره ارزش جهانی پایدار در برابر بحران‌ها و هوشمند با امتیازاتی همچون کاهش هزینه‌ها و اثرات زیست محیطی و در مجموع، بهبود فرآیندها خواهد شد.

توسعه دیجیتال شدن که از دستاوردهای انقلاب صنعتی چهارم محسوب می‌شود به تعمیق مشارکت و پیشبرد اهداف ارتقا در زنجیره‌های ارزش جهانی کمک کرده و حتی برای تقویت مشارکت بنگاه‌های دارای محدودیت منابع مالی ابزاری مفید

¹ Eurostat

² Giovanneti et al

³. Awan et al

شناخته شده است (گوپالان و همکاران^۱، ۲۰۲۱). همچنین به زعم (آنتراس^۲، ۲۰۲۰) مفهوم کلیدی فناوری نیز یکی عوامل مهم در آینده زنجیره ارزش جهانی به شمار می آید. مسیر زنجیره‌های ارزش جهانی از کالا به سمت خدمات به منظور ایجاد ارزش افزوده بیشتر به تدریج، اما با سرعت، در حال تغییر است. زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای، در قالب ادغام‌های درون مناطق، به عنوان بنای ایجاد زنجیره ارزش جهانی با در نظر گرفتن انتقال دانش فنی به کشورهای در حال توسعه و سرریز آن به سایر صنایع، اهمیت نزدیکی جغرافیایی به فناوری انتقال یافته برای تولیدکنندگان و کاهش هزینه‌های تجارت برای شرکت‌های حکمران در زنجیره ارزش، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته و بسامد کلیدواژه ادغام منطقه‌ای در پژوهش‌ها در طی سال‌های اخیر افزایش یافته است.

علیرغم اهمیت پژوهش در حوزه زنجیره ارزش جهانی در دنیا، در ایران مطالعات انگشت‌شماری انجام شده است. جایگاه ایران با تعداد ۵ مقاله در زمینه زنجیره ارزش جهانی و میزان استناددهی ۶۱۶ در میان کشورهای منتخب بیانگر آن است که محققان کشورمان با مطالعه ظرفیت‌ها و مزیت‌ها در چارچوب زنجیره ارزش جهانی، می‌توانند تولیدات علمی بیشتر و حائز اهمیتی را به ثبت کرده و از این رهگذر به معرفی گنجایش‌های تولید و تجارت ایران به دنیا نقش به‌سزایی داشته باشند. گستردگی رو به رشد مباحث متمرکز و میان‌رشته‌ای زنجیره ارزش جهانی این امکان را به پژوهشگران داده است تا در زمینه‌های مختلف با در نظر گرفتن شرایط کشور، نسبت به مطالعات کاربردی و پیشنهاد به سیاستگذار در راستای تدوین سیاست‌های توسعه‌ای اقدام نمایند.

پیشنهادهای کاربردی و اجرایی

از جدی‌ترین عوامل اثرگذار بر ارتقا و مشارکت ایران در زنجیره ارزش جهانی، با توجه به انقلاب صنعتی چهارم، تغییر ساختار تولید به سمت فناوری و پیچیدگی محصول است. این ویژگی در تولید، با ایجاد انحصار تکنولوژیکی، که مدت زمان حفظ آن بسته به روزآمد کردن سیستم تولید با توجه به چرخه عمر فناوری در دنیا و تربیت نیروی دانشی متخصص است، وابستگی دیگر کشورها در طول زنجیره ارزش جهانی را برای کشور به دنبال دارد و به تبع آن ایجاد ثروت و اشتغال را به همراه خواهد داشت. لذا، پیشنهاد می‌شود نسبت به حمایت دولت از شرکت‌های فناور در قالب اعزام شرکت‌های خلاق و دانش‌بنیان برای فراگیری شیوه‌های نوین تولید، معافیت‌های جذاب مالیاتی و هزینه‌کرد خرید اختراعات از این شرکت‌ها اقدام گردد.

مشارکت و ارتقا در زنجیره ارزش جهانی در گرو بهبود دیپلماسی اقتصادی، برندسازی و بهبود و معرفی ظرفیت‌های کشور است. بر این اساس لازم است متناسب با مزیت‌های نسبی کشور و زنجیره‌های ارزشی که امکان مشارکت و ارتقا برای ایران در آن وجود دارد، نسبت به بهبود ظرفیت تولید برنامه‌ریزی و اقدام صورت گیرد. در این مسیر با روزآمد کردن دانش برندسازی و ایجاد نام‌های تجاری با پشتوانه قدرتمند و استفاده از ابزار بازاریابی در معرفی آن در رویدادهای تجاری بین‌المللی به واسطه دیپلماسی اقتصادی می‌توان ضمن جلب و جذب سرمایه‌گذاری خارجی جایگاه بهتری در زنجیره‌ها کسب کرد و به تدریج ارتقا یافت.

سرمایه‌گذاری بر توسعه صنایع کاربر و خدمات با در نظر گرفتن نوع نقش ایران در زنجیره‌های ارزش جهانی و منطقه‌ای و در راستای استراتژی صنعتی متناسب با شرایط، می‌توان به صنایع کاربر به عنوان یک مزیت رقابتی نگریست. بر این

1. Gopalan et al

2. Antras

اساس، جمعیت کشور، لزوم ایجاد اشتغال، میزان نسبتاً پایین دستمزد که منجر به قیمت تمام شده رقابتی در کالاهای صادراتی می‌شود و اهمیت تفوق صنعتی بر رقبا، سرمایه‌گذاری در توسعه صنایع کاربر و خدمات را به عنوان یک اولویت نمودار می‌سازد. در این راستا، تعامل با بنگاه‌های بین‌المللی منجر به انتقال دانش فنی شده و در آتی به تقویت صنایع سنگین و سرمایه‌بر، مانند تجربه چین، خواهد انجامید.

دیپلماسی اقتصادی به عنوان فصل مشترک میان سیاست و اقتصاد و مفهوم ترا وظیفه‌ای، ابزاری برای توسعه تجارت خارجی محسوب می‌شود. در این راستا، بر اساس بند (ه) تبصره (۳) قانون بودجه سال ۱۴۰۱، دولت مکلف به تدوین برش یک ساله از برنامه دیپلماسی اقتصادی و تشکیل کارگروهی متشکل از نمایندگان تام‌الاختیار بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، وزارت امور اقتصادی و دارایی، نفت، نیرو، جهاد کشاورزی، صنعت، معدن و تجارت، راه و شهرسازی، امور خارجه، سازمان برنامه و بودجه کشور با محوریت وزارت صنعت، معدن و تجارت، مکلف به ارائه راهکارهای لازم در خصوص تسهیل و رفع محدودیت‌های مراودات مالی، ایجاد و توسعه روابط اقتصادی و تجاری با کشورهای هدف از طریق توسعه صادرات، تهاتر (کالا و خدمات)، بهبود سرمایه‌گذاری خارجی، بهبود زیرساخت‌های مالی و بانکی، حل مشکلات و توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل، تنوع بخشی به منابع تأمین واردات در راستای تاب‌آوری اقتصاد به خصوص تأمین واردات کالاهای اساسی و موارد مشابه است. به نظر می‌رسد، در عمل، هماهنگی و هم‌کنشی بیشتری به منظور حصول نتایج مورد نظر و اجرای راهکارهای پیشنهادی این کارگروه، نیاز است.

در بخش خدمات، علیرغم وجود ظرفیت‌های سرشار ترانزیتی با توجه به وضعیت قرارگیری جغرافیایی کشور در شریان‌های حیاتی تجارت منطقه، کمبود و ضعف در تخصیص ناوگان حمل و نقل و خدمات گمرکی مانع بهره‌گیری بهینه از این مزیت بی‌نظیر است. لذا، تقویت خدمات لجستیک، حمل و نقل و گمرکی در پیشبرد اهداف ارتقا در زنجیره ارزش جهانی راه‌گشا خواهد بود.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

نظر به گستردگی مقوله زنجیره‌های ارزش جهانی و لزوم بررسی روندهای پیش رو در زنجیره‌ها در چارچوب‌های جهانی و منطقه‌ای، موارد زیر جهت تحقیقات آتی پیشنهاد می‌گردد:

- بررسی جایگاه خدمات در زنجیره‌های ارزش جهانی و منطقه‌ای
- نقش فناوری و پیچیدگی تولید در ارتقا در زنجیره‌های ارزش جهانی و منطقه‌ای
- اهمیت تأمین مالی زنجیره‌های ارزش داخلی و جهانی
- بررسی نحوه شکل‌گیری و پایدارسازی زنجیره‌های داخلی در صنایع دارای مزیت نسبی
- آسیب‌شناسی ورود و ارتقا در زنجیره ارزش جهانی برای صنایع دارای مزیت با توجه به شرایط کشور

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

منابع

- ایلچی، سارا، ونکی، امیرسالار، سیوندیان، مصباح. (۱۴۰۰). تحلیل کتاب‌سنجی و مصورسازی پژوهش‌های منتشر شده در زمینه رسانه‌های اجتماعی و گردشگری، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، ۱۶(۵۵)، پاییز ۱۴۰۰.
- خلیلی، بلال، صدیق، میر ابراهیم، میرزایی، محمد مهدی. (۱۳۹۹). وضعیت اقتصاد ایران در زنجیره ارزش جهانی (۱۳۷۶-۱۳۹۷). مجله بین‌المللی علوم سیاسی. ۱۰(زمستان ۱۳۹۹)، ۳۷-۵۳.
- Adarov, Amat; Stehrer, Robert. (2021). "Implications of foreign direct investment, capital formation and its structure for global value chains". *World Economy*. DOI: 10.1111/twec.13160
- Ahmed, Faisal and Kumar.Pravin. (2018). "Toward a national participation index for developing countries in the global value chains: a graph theoretic modelling approach", *Journal of Modelling in Management*. 2018
- Amador, J. and Cabral, S. (2014). "Global value chains: surveying drivers and measures" *European Central Bank (ECB)*, Working Paper Series No. 1739.
- Amighini A, Maurer A, Garnizova E, Hagemeyer J, Stoll P, Dietrich M, Roy R, Skowronek A, Tentori D (2023) Global value chains: potential synergies between external trade policy and internal economic initiatives to address the strategic dependencies of the EU. European Parliament study
- Antras, Pol; Chor, Davin, (2013)." *Organizing The Global Value Chain*". *ECONOMETRICA*, DOI: 10.3982/ECTA10813
- Awan U.; Gölgeci I.; Makhmadshoev D.; Mishra N., (2022), "Industry 4.0 and circular economy in an era of global value chains: What have we learned and what is still to be explored?". *Journal of Cleaner Production*. DOI: 10.1016/j.jclepro.2022.133621
- Bair, J.; Gereffi, G., 2001 "Local clusters in global chains: The causes and consequences of export dynamism in Torreon's Blue Jeans industry". *World Dev*. 2001, 29, 1885-1903
- Banga, Karishma. (2018). "Upgrading in Global Value Chains; A Firm-Level Empirical Analysis of Indian Manufacturing" A thesis submitted to the University of Manchester for the degree of Doctor of Philosophy in the Faculty of Humanities.
- Bergantino, Stefania, Spuru, Angela Ada. (2021)." *Participation in Global Value Chains: The impact of distance and national transportation systems*", *SELF Conserving URban Environments*. Working papers SIET 2020 – ISSN 1973-3208
- De Marchi, Valentina; Di Maria, Eleonora; Golini, Ruggero; Perri, Alessandra. (2020). "Nurturing International Business research through Global Value Chains literature: A review and discussion of future research opportunities". *International Business Review*.
- De Marchi, Valentina. Alford, Matthew. (2021). "State policies and upgrading in global value chains: A systematic literature review". *Journal of International Business Policy*. DOI: 10.1057/s42214-021-00107-8
- Dhar, Biswajit. Rao,KS. (2018). "India's recent inward foreign direct investment: An assessment". Published by Institute for studies in industrial development (new Dehli, India). ISBN: 8193807502, 9788193807507.
- Ding, X., & Zhong, Y. (2020). "Knowledge mapping of platform research: a visual analysis using VOSviewer and CiteSpace". *Electronic Commerce Research*, published online: 13 April 2020.
- Eck, N., & Waltman, L. (2010). "Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping". *Scientometrics*, 84, 523-538.
- Elwakkad, Dina Samir& Deselnicu. Dana Corina. (2021). "Egypt and the Global Value Chain: A Road Map Proposal". Doi: 10.21622/ibf.2021.01.039
- Farrukh, M.; Shahzad, I.A.; Meng, F.; Wu, Y.; Raza, A. (2020). "Three decades of research in the technology analysis & strategic management: A bibliometrics analysis." *Technol. Anal. Strateg. Manag.*
- Gereffi, Gary. (2019). "Economic upgrading in global value chains". *The 14 part of Handbook on Global Value Chains*. ISBN: 978 1 78811 376 2

- Gopalan, Sasidaran. Reddy, Ketan. Sasidharan, Subash. (2021) “Does digitalization spur global value chain participation? Firm-level evidence from emerging markets” *Information Economics and Policy*.
- Homer, Rory and Alford, Matthew (2019). “The roles of the state in global value chains: an update and emerging agenda” Working paper series, Global Development Institute, The University of Manchester.
- Hosseini, M. R., Martek, I., Zavadskas, E. K., Aibinu, A. A., Arashpour, M., & Chileshe, N. (2018). “Critical evaluation of off-site construction research: A Scientometric analysis”. *Automation in Construction*, 87, 235–247. DOI: 10.1016/j.autcon.2017.12.002
- Imran, S., Farrukh, M., Lee, J.W.C. “Twenty-five years of the Asian Academy of Management Journal (AAMJ): Intellectual structure mapping and bibliometric review”. *Asian Acad. Manag. J.* 2020, 26, 25–46. DOI: 10.21315/aamj2021.26.1.2
- Kalmykova, Y., Sadagopan, M.; Rosado, L. (2018). “Circular economy from review of theories and practices to development of implementation tools”. *Resour. Conserv. Recycl.*, 135, 190–201
- Kano, Liena, Tsang, Eric W.K, Wai-chung Yeung, Henry. (2020). “Global value chains: A review of the multi-disciplinary literature”. *Journal of International Business Studies*. 51, 577–622
- Khalili, Belal. Sadigh, Mir Ebrahim. Mirzaie, Mohamad Mahdi. (2020). “Investigating the position of the Islamic Republic of Iran in the global value chain between 2007 and 2017”.
- Laget, Edith, Osnago, Alberto, Rocha, Nadia; Ruta, Michele. (2020). “Deep Trade Agreements and Global Value Chains”. *Review of Industrial Organization*. DOI: 10.1007/s11151-020-09780-0
- Lechner, Christian ; Lorenzoni, Gianni; Guercini, Simone ; Gueguen, Gaël, (2020). “Supplier evolution in global value chains and the new brand game from an attention-based view”. *Global Strategy Journal*. DOI: 10.1002/gsj.1381
- Pomfret R (2023) Connection eurasian supply chains: the impact of Covid-19 and the Russia-Ukraine War on the EU-China Rail Landbridge, *Ital Econ J*
- Souzanchi Kashani, Ebrahim; Naeini, Ali; Bonyadi; Gholizadeh, Hossein (2023). “Innovation systems and global value chains: A Co-citation analysis of established linkages and possible future trends”. *International Journal of Innovation Studies*. DOI: 10.1016/j.ijis.2022.09.003
- WTO Report, (2020) “Beyond Production” *Global Value Chain Development Report 2021*. Website: www.wto.org
- Zhan, James X, (2021). “GVC transformation and a new investment landscape in the 2020s: Driving forces, directions, and a forward-looking research and policy agenda”. *Journal of International Business Policy* (2021) 4, 206–220
- Yu, Lina, Yaxiu Sun, Xinran Liu & Tao Wang (2023). “Does regional value chain participation affect global value chain positions? Evidence from china”, *Economic Research-Ekonoska Istraživanja*, VOL. 36, NO.1.